

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 338

А. І. Бойко

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Стаття присвячена висвітленню проблем модернізаційних процесів в освітньому просторі України.

Ключові слова: модернізація, освіта, освітній простір, освітній процес, освітні послуги, якість освіти, євроінтеграційні процеси.

Освіта є віддзеркаленням проблем суспільства. Переважає підприємницький підхід в освіті, що спрощує, «вихолощує» її, перетворює освіту на рівень продукту для продажу, тоді як вона є важливим стратегічним ресурсом розвитку держави.

Всі вище перераховані проблеми освіти та багато інших висвітлюються в працях українських вчених – В. Андрущенко, І. Каленюк, В. Боброва, В. Кременя, В. Журавського, С. Ніколаєнка та багатьох інших. Метою даної статті є дослідження чинників модернізації освіти, аналіз наслідків і перспектив процесу модернізації.

Процеси сучасних ринкових трансформацій, що охопили всі сторони життєдіяльності сучасного національного суспільства, виявляються у загостренні конкуренції та інституціональних змін, пов'язані з необхідністю переосмислення ролі державного сектору в економіці. В новому суспільному контексті система освіти та її функція не можуть залишатися незмінними і потребують відповідної трансформації. В інноваційному соціумі набуває нового змісту призначення освіти, її масштаби, форми і методи організації та управління освітньою галуззю.

В системі ринкових трансформацій особи, що навчаються, все частіше розглядаються не як громадяни, що мають право на освіту, а як споживачі

освітніх послуг, і на основі такого підходу будуються їх взаємовідносини з освітніми установами. Активно входять у життя такі поняття, як «ринок освіти», «освітні підприємства», «ринок учнів і викладачів», «освітній бізнес» тощо. Вимоги, що постійно оновлюються і диверсифікуються, пред'являються ринком праці до системи освіти і професійної підготовки, перетворили освіту на прибуткову сферу послуг .

Як пише шведський дослідник Л. Олауссон, аналізуючи результати університетської реформи 1993 року у Швеції, в новій системі «студент стає споживачем, викладач – продавцем, а дослідники – підприємцями» [6].

Поряд з цим, сучасна теорія конкурентних переваг стверджує, що головним фактором економічного росту є якість людського капіталу та вміння його використовувати. Якісна освіта як головна складова людського капіталу є головним елементом конкурентоздатності і стійкого розвитку країни [1, с. 3–11].

Хоча, на думку В. Кременя, однією із основних загальноцивілізаційних тенденцій є перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, що, на відміну від індустріального виробництва, значною мірою базуються не на матеріальній, а на інтелектуальній власності, на знаннях як субстанції виробництва і визначаються рівнем людського розвитку в країні, станом наукового потенціалу нації [4, с. 7–8].

Освіта – її система, принципи діяльності, тенденції розвитку – завжди відповідала викликам і очікуванням суспільства. Саме тому зміни в суспільстві з необхідністю викликають зміни в соціальній системі освіти. Моделі освіти, які розроблялися та поширювалися в різних культурах, істотно різнилися одна від одної й залежали від культурно-історичних домінант, що склалися в межах певного регіону у відповідності до загального рівня розвитку, ментальних, етнічних особливостей та традицій, світоглядних настанов тощо. Відповідно різнилися системи цінностей, які використовувалися в освітніх процесах, різними бачилися й результати цих процесів, кожна культурна доба висувала свої специфічні вимоги до своїх вихованців, надаючи власного

тлумачення таким аксіологічним константам як свобода, справедливість, патріотизм, гідність людини тощо.

Життєво необхідною стає вимога навчання і виховання, передачі культурного досвіду від одного покоління до іншого саме в традиційному типі суспільства. Суспільство, «де діти вчать у своїх попередників, де існує безумовність культурних цінностей, притаманна примітивним суспільствам (передусім тим, що лишилися на стадії культури збирання й полювання), називають традиційним. Саме влада традиції зумовила його незмінне існування впродовж тисячоліть, забезпечила збереження культурних надбань, культурну еволюцію, що відбувається завдяки кількісному накопиченню культурних винаходів» [4, с. 56]. Тут саме поняття «навчання» входить до дефініції даного типу суспільства, оскільки не диференціювався окремий соціальний інститут, який би виконував таку функцію. Історичне різноманіття модусів традиційного суспільства створює поліваріантність розуміння форм навчання.

Необхідно констатувати, що моральне виховання людей можна розглядати як філогенетичні фази онтогенетичного культурно-історичного розвитку людства: доконвенційна відповідає традиційному суспільству, конвенційна – модерному. Зміна їх зумовлюється розвитком та зміною культурного досвіду людства. Зокрема первісні форми моральної практики будувались переважно на табу, заборонах, їхня ефективність підсилювалась символічними формами – магією, міфами, ритуалами. Далі процес супроводжувався розвитком мотиваційної сфери: усвідомлення універсальності моральних понять, завдяки яким узгоджується особисте благо із благом інших. Формувалося розуміння морально належного, що постає ідеальним відповідником загального балансу, порядку, справедливості. Це належне ідеалізувалося, а відтак і позбавлялося емпіричної залежності й здобувало трансцендентальний щодо окремої людини статус.

Спроби розв'язати проблеми, що стоять перед системою освіти, шляхом впровадження ринкових методів управління дозволили подолати виразні

кризові явища у сфері освіти. Проте сьогодні фахівці більше говорять про проблеми, породжені реформою, ніж про її досягнення. Ринкові реформи у сфері освіти виявили негативні сторони підприємницького підходу до розвитку освіти. Особливі заперечення у фахівців викликає тенденція витіснення держави зі сфери освіти, оскільки це позбавляє систему освіти її суспільного значення. Упровадження ринкової практики сприяє підвищенню ефективності діяльності навчальних закладів, стимулює їх на активніше оновлення роботи. Проте, як вважають деякі європейські експерти, воно погано узгоджується з історичними традиціями європейської освіти й ідеологічною прихильністю європейців цінностям держави соціального добробуту.

У контексті вказаних змін в європейських країнах останнім часом активно обговорюються проблеми розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. Важливість проблеми виводить її за межі професійних дискусій. В обговореннях беруть активну участь і формулюють свої рекомендації не тільки фахівці у сфері освіти, управлінці та батьки, але також політики, представники ділових кіл, міжнародні організації, починаючи від ЮНЕСКО і закінчуючи Всесвітнім банком, МВФ і СОТ.

Така пильна увага до освіти з боку ділових кіл, політиків і міжнародних організацій пояснюється тим, що освіта сьогодні – це стратегічний ресурс, який забезпечує досягнення успіху не тільки окремим індивідам, виробникам, але і цілим країнам. Що стосується країн, то освіта стає також і чинником забезпечення національної безпеки. Сучасна система освіти характеризується здебільшого конкурентністю, у тому числі й в Україні. У такому випадку має місце конкуренція не за рівень надання знань, а за отримання доходу від освітніх послуг за рахунок їх масовості, що веде до втрати якості знань. Слід зазначити, що така тенденція простежується в багатьох країнах світу і вона масово підштовхує фахівців до пошуку того, як відійти від такої тенденції, коли остаточна боротьба за прибуток відбувається за рахунок зниження якості. Очевидно, державний контроль за якістю освіти за таких умов пови-

нен збільшуватися, а не зменшуватися. Держава повинна бути гарантом та захисником суб'єктів освітнього процесу; приватні фірми або окремі особи – виходячи із власних приватних інтересів – визначатимуть масштаби і характер розвитку освіти, це може привести до того, що вона не відповідатиме довгостроковим потребам економіки в цілому, а обсяг інвестицій у освіту виявиться недостатнім.

Всесвітній банк, як провідник ідей роздержавлення економіки в цілому, вважає, що у сфері освіти держава має зберегти свій вплив, незважаючи на посилення впливу ринкових сил на систему освіти, оскільки:

- § інвестиції у освіту та їх ефекти є значно більшими і ширшими, ніж приватні вигоди;
- § ринок позикового капіталу переоцінений і недосконалий, тому існує нерівність у доступі до освіти.

Ринок, який орієнтує освіту перш за все на підготовку кадрів і проведення досліджень, що відповідають короткостроковим потребам бізнесу у забезпеченні конкурентоспроможності окремих компаній і корпорацій на світових ринках на шкоду фундаментальним дослідженням у галузі природних і суспільних наук, позбавляє економіку і суспільство фундаменту для свого подальшого прогресу. Фахівців турбує відсутність соціальної складової в освітніх програмах, що утруднює довгострокове бачення проблем розвитку не тільки суспільства, але й економіки.

Сьогодні багато що у розвитку українського суспільства формується під впливом ідей та цінностей, які диктуються ринковою поведінкою та зростаючою конкуренцією на світових ринках. Усе більший акцент робиться на комерційних цінностях і ринковому досягненні успіху. У суспільстві спостерігається очевидне зростання індивідуалізму й егоцентризму, що підсилюється повсюдним впровадженням інформаційних технологій.

Ринкові пріоритети стають каталізатором трансформації традиційної системи надання освіти. З'являється все більше недержавних освітніх установ,

діяльність яких і послуги, що надаються ними, стрімко диверсифікуються залежно від розвитку інформаційних технологій.

Усвідомлення доленосної ролі освіти в розвитку сучасного суспільства стало основою для прийняття багатьма країнами світу стратегічних проектів і програм – «Освіта двотисячного року» (ФРН), «Освіта Америки ХХІ століття» (США), «Освіта майбутнього» (Франція), «Модель освіти ХХІ століття» (Японія) та інших, – в яких основні напрями розвитку національних систем освіти розглядаються як вирішальний фактор досягнення конкурентоспроможності країн у світовому просторі та забезпечення сталого економічного і соціального розвитку.

Однією з головних задач освіти ХХІ століття виявилось виховання у молодих людей навичок, можливостей і здібностей прилаштування до світу, що швидко змінюється. Ми стоїмо перед дилемою: зберегтися чи самознищитися. Одні і ті ж реалії економічного і технічного буття дають можливість як спасіння, так і загибелі. Зараз вже зрозуміло: у світі все настільки цілісне і взаємопов'язане, що прогрес будь-якої країни залежить не лише від внутрішніх потенційних старань, а й від того, як ця конкретна країна контактує, співпрацює з іншими країнами, використовує їхній досвід. Прогрес можливий за умови максимального наближення, а то й безпосередньої близькості до політико-економічних основ інших країн, високого рівня розвитку ринкових відносин. Інша річ, що суб'єктами господарювання можуть бути підприємства не лише приватної, а й державної чи іншої форми власності.

З огляду на висловлене, позитивне майбутнє України можливе за трьох умов: якщо в країні зусилля і увага будуть зосереджені на особистості, потребах людини в освіті; якщо держава сприятиме утвердженню нових суспільних відносин через свідомість людей; якщо практика виходитиме з потреб адаптації до нової системи соціально-економічних відносин, з тим щоб такий найцінніший «товар» як знання міг дійти через ці механізми до кожного конкретного споживача.

Все це спрямовано на забезпечення сталого розвитку суспільства та стає можливим лише на основі всебічного розвитку особистості кожної людини, що зумовлено суто економічними проблемами, а не тільки глобальними. Сучасне суспільство і економіка вимагають залучення всієї особистості, особистих якостей та устремлінь працівників. У центрі уваги освіти тепер не масові пріоритети індивідів з усередненими характеристиками, а особистість кожної людини, єдина і неповторна, з тільки їй властивими рисами, навичками, інтересами.

Серед основних причин, що стають перешкодою для здійснення цього складного завдання, і є ринок, на який ми так наполегливо налаштовані. Ринок привів до свободи розвитку особистості – йому вигідно задовольняти найрізноманітніші потреби людської істоти і його не цікавить: погані вони чи добрі. В умовах, коли все більше виникає галузей економіки, з якими ринок не може впоратися («суспільних благ»), такою ж сферою повинно стати і моральне здоров'я людської істоти. Розвиток особистості не може більше відбуватися в руслі повної свободи, тобто повного вільного вияву і позитивних, і негативних рис. Моральний кодекс, моральні цінності стають важливою передумовою розвитку людства, кожної окремої людини.

Орієнтація на ринкові цінності формує у людей переважання споживацьких інтересів як таких, що формують їх поведінку і менталітет як споживачів, покупців товарів на ринку, та відсуває на задній план всі інші цінності – моральні, духовні. В сучасному світі вже давно стало зрозумілим, що така раціоналізація, суто прагматична спрямованість суспільної діяльності може набути руйнівного характеру. Суспільство є сильним, життєздатним своїми громадянами тоді, коли для них суспільні цілі не порожній звук, коли реальну вагу мають духовні цінності – патріотизм, відповідальність за долю своєї країни, – а не тоді, коли весь їхній менталітет зводиться до поглядів і смаків на споживацькі товари. Усвідомлення важливості сфер духовного виробництва у забезпеченні виживання та розвитку сучасної цивілізації стало основою кардинальної зміни відношення до сфери освіти.

Зникає роз'єднаність між розвитком власної особистості та суто професійними знаннями, призначенням освіти стає всебічний розвиток особистості та надання професійних знань. Повинна бути переосмислена функція освіти, що традиційно розумілася як підготовка до виконання ієрархічно визначених ролей. На даному етапі ця функція повинна здійснюватися для підготовки робочої команди, для втілення почуття солідарності та для визнання і розуміння особистих відмінностей. Саме тому зараз зростає значення типу освіти, що стосується поведінки людей: вміння поводитися, спілкуватися з іншими, бути лідером тощо.

Структурна перебудова української економіки потребує не тільки переорієнтації галузевої структури випуску фахівців системою освіти. Дуже важливо, щоб остання була гнучкою і адаптивною щодо швидко змінюваних потреб економіки. Досягти цього можна за умови, якщо структура підготовки фахівців не буде занадто спеціалізованою, буде включати більш широкі напрями спеціальностей, які дозволять випускникам пристосовуватися до змін на ринку праці і в самих виробничих процесах. В умовах зростання ролі знань потрібно переосмислити проблему поширення впливу освіти серед населення, вона має означати можливість ефективного універсального доступу населення до освіти, яка, в свою чергу, ґрунтується на повному розвитку особистості. Світовий досвід свідчить, що загальною тенденцією розвитку країн світу є підвищення середнього рівня освіти населення.

З початком XXI століття освіта постала перед низкою історичних викликів, а саме:

- § необхідність забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна покоління людей, віднайти раціональні схеми співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і людською здатністю їх творчо засвоїти;

- § потреба забезпечити оптимальний баланс між локальним та глобальним з тим, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатною жити і діяти в цьому світі, нести частку відповідальності за нього, бути, по суті, не тільки громадянином країни, а й громадянином світу;
- § необхідність сформулювати на загальносуспільному й індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності, права кожного стати і залишатися самим собою у відповідності зі своїми природними здібностями, що зможе забезпечити високий демократизм суспільства;
- § необхідність виробити у людини здатність до свідомого та ефективного функціонування в умовах небувалого ускладнення відносин у глобалізованому, інформаційному суспільстві, зрослої комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності;
- § мінімізація асиметрії між матеріальністю та духовністю, культивування у кожної особистості піднесеної думки та духу у відповідності з національними традиціями та особистими переконаннями, формування конструктивізму як основи життєвої позиції, утвердження культури толерантності.

Ці та інші вимоги щодо освіти зумовлюють необхідність перегляду ряду характеристик, усталених норм освітньої діяльності.

Пріоритетом новітніх характеристик освіти є її якість. Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою виконання міжнародних норм і національного законодавства в частині реалізації прав громадян на отримання освіти.

Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії і практики. Якість визначається на основі вимог системи стандартів шляхом оцінки громадськістю освітніх послуг. Держава здійснює перманентний моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку суспільного контролю.

Іншою сутнісною характеристикою освіти є здатність до інтеграції, в деяких випадках – вимога інтеграції. В умовах глобалізаційних процесів, у системі ринкових трансформацій, створенні єдиного освітнього простору стратегічною задачею державної освітньої політики є вихід української освіти на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародної співпраці, розширення участі навчальних закладів, педагогів, студентів і науковців в проектах міжнародних організацій і співтовариств. Інтеграція в міжнародний освітній простір базується на принципах пріоритету національних інтересів, збереження і розвитку інтелектуального потенціалу нації.

Через інтеграцію освіта набуде випереджального характеру і стане умовою розвитку, а не наслідком. Такий підхід до освіти забезпечить рівень життя, гідний людини XXI сторіччя [5].

Педагогічний вимір результатів діяльності освітньої системи доповнюється економічним. З цією метою використовується термін «освітні послуги», що «представляють собою здійснення різноманітної (педагогічної, виховної, наукової) діяльності працівниками сфери освіти із задоволення освітніх потреб окремих людей та всього суспільства»[3].

Втілення в життя державної стратегії розвитку освіти повинно спрямовуватись на перетворення цієї галузі у реальний фактор сталого економічного та соціального розвитку країни. Освіта може допомогти нашій країні у досягненні економічних, соціальних та культурних цілей.

Розвиток освіти з метою досягнення універсального доступу до навчання має відбуватися паралельно до економічного розвитку країни. Поширення освітньої системи незалежно від економічного стану суспільства може мати негативні наслідки. В багатьох країнах, що розвиваються, поширення освіти разом із жорсткістю ринку праці спричинило добре відомий феномен знецінювання дипломів.

Трансформація систем освіти, зумовлена необхідністю більшої персоналізації освіти та уваги до особистого розвитку, висуває нові вимоги до орга-

нізації і менеджменту освітньої діяльності, які не сумісні з традиційною моделлю. Ця суперечність виявляється зараз у тенденції надання освітнім закладам більшої автономії. Вищий ступінь незалежності освітнього закладу робить його здатним краще пристосовувати весь комплекс освітньої роботи до характеристик і потреб населення.

З викладеного вище матеріалу можна сформулювати ряд висновків:

1. У новому суспільному контексті система освіти та її функція не можуть залишатися незмінними і потребують відповідної трансформації. В сучасному суспільстві набувають нового змісту призначення освіти, її масштаби, форми і методи організації та управління освітньою галуззю.
2. Забезпечення сталого розвитку країни можливе лише за умови всебічного розвитку особистості кожної людини. Світовий досвід доводить, що загальною тенденцією розвитку країн світу є підвищення середнього рівня освіти населення: неодмінними умовами стають не тільки 8–9 років загальної освіти, а й наявність повної загальної середньої освіти. Зростає частка молоді, залученої до вищої освіти.
3. Проблема розвитку системи освіти повинна розглядатися паралельно з економічним розвитком країни і не повинна привести до зниження якості навчання.
4. Вхід України до європейської спільноти неможливе без наближення своєї системи освіти до середніх загальноєвропейських умов функціонування освітньої галузі. Поряд з намаганням досягти уніфікованості та стандартизації освітніх послуг необхідно підтримувати тенденцію збереження національної особливості і неповторності нашої системи освіти, позитивного досвіду, нагромадженого століттями.
5. Країни світу, як розвинені, так і ті, що розвиваються, знаходяться в процесі постійного пошуку і трансформації своїх національних систем освіти, які мають відповідати новим вимогам становлення інформацій-

ного суспільства. Різні за глибиною і характером здійснюваних заходів процеси перебудови направлені на пошук систем організації, управління і фінансування освітньої діяльності, які будуть ефективніші, дієвіші, будуть забезпечувати високу якість освіти.

Отже, освіта в сучасному світі є суттєвим і принциповим важелем розвитку. Свідома і раціональна освітня політика дозволить сформувати соціум нового типу, в якому освіта є умовою і запорукою розвитку, публіцитним капіталом.

Список використаних джерел

1. Жураковский В.С. Вузовский преподаватель сегодня и завтра / В.С. Жураковский // Высшее образование в России. – 2000. – № 3. – С. 3–11.
2. Каленюк І. С. Економіка освіти [навчальний посібник] / І. С. Каленюк. – К. : Знання України, 2003. – 316 с.
3. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк. – К. : ТОВ «Кадри», 2001. – 326 с.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року №347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/151.html>
6. Encyclopedia Britannica. CD-ROM version, 1999.

Бойко А. И. Проблемы образования в социально-философском пространстве.

Статья посвящена проблемам модернизационных процессов в образовательном пространстве Украины.

Ключевые слова: модернизация, образование, образовательное пространство, образовательный процесс, образовательные услуги, качество образования, евроинтеграционные процессы.

Bojko A. I. The problems of education in the social and philosophical space.

The article is devoted to the problems of modernisation processes in the educational space of Ukraine.

Key words: modernisation, education, educational space, educational process, educational services, quality of education, eurointegration processes.